

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу **Чмелика Романа Петровича «Сучасне українсько-польське пограниччя: державний кордон та ідентичність населення»** подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю: 07.00.05 – етнологія.

Детальний аналіз дисертації Романа Чмелика «Сучасне українсько-польське пограниччя: державний кордон та ідентичність населення» дозволяє сформулювати наступні узагальнені висновки щодо актуальності, ступеня обґрунтованості основних наукових положень, висновків, рекомендацій, достовірності, наукової новизни, практичного значення, а також загальної оцінки роботи.

Науковий і критичний підхід до вивчення міжетнічних процесів на пограниччях перебуває у полі зору актуальних тем для світової науки. Взаємини двох народів на українсько-польському пограниччі мають довготривалу й складну історію. Як і скрізь у світі, вона була позначена війнами, протистояннями, мирним співжиттям, культурними зв'язками та взаємовпливами в побуті, повсякденні. Але як писав великий Іван Франко: «Так мине сто літ чи двісті, наші рани заживуть, спомини всіх кривд і сварок у непам'ять попливуть, замість зрад, і звад, і сварок набереться скарб новий згідних ділань, спільних змагань і сусідської любови.»

На початку XXI століття, незважаючи на провокації недалекоглядних політичних сил, прийшов час порозуміння між усіма народами, щоб ніколи не допустити взаємного винищення. Порозумінню між народами-сусідами можуть сприяти глибокі об'єктивні дослідження, а не політичні спекуляції минулим. Це безсумнівно підвищує актуальність даного дослідження. Особлива значимість таких досліджень виявляється у перспективі налагодження добросусідських відносин через сприйняття і взаємну повагу етнічних традицій.

Дисертаційне дослідження Романа Чмелика становить значний науковий, пізнавальний інтерес. Структура роботи відповідає поставленій меті і завданням. Вона складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків. Обрана структура роботи дозволила дисертантові всебічно розкрити тему, дослідити важливі питання етнічної ідентичності сучасного українсько-польського пограниччя.

У вступі дисертант подає вагому аргументацію актуальності теми, ставить мету, яка полягає у дослідженні сучасного українсько-польського кордону в етнічній свідомості мешканців пограниччя. Переконливо сформульовано завдання та новизну дисертації. До ряду складних завдань належать такі, як розкриття мовних, етнографічних та релігійних критеріїв етнічної самоідентифікації населення сучасного українсько-польського пограниччя, з'ясування місця культурної спадщини пограниччя в формуванні національної ідентичності та міжетнічних відносинах.

До новизни роботи належать такі позиції як створення цілісної картини формування і функціонування етнічної та культурної ідентичності населення на українсько-польському пограниччі; введення до наукового обігу дуже цінних матеріалів спільних польсько-українських польових етнографічних експедицій; відстеження тенденції розвитку міжетнічних відносин в Україні та Польщі у контексті геополітичних змін та ґрунтовний аналіз впливу внутрішніх та зовнішніх політичних і соціально-економічних чинників на українсько-польські відносини. Отримали подальший розвиток такі важливі проблеми як перспектива досліджень етнічного, культурного та універсального вимірів локальної ідентичності українсько-польського пограниччя.

Для досягнення мети дослідник застосував ряд загальнонаукових та спеціальних методів, притаманним історичним дослідженням. Зокрема, наукові узагальнення базувалися на принципах історизму та системності, об'єктивності, використано методи аналізу, синтезу, системно-структурного

підходу, класифікації та ряд інших, які сприяли вирішенню поставлених завдань.

Перший розділ рецензованої дисертації містить детальний аналіз праць попередників, який автор викладає за проблемно-хронологічним принципом, характеристику джерел та методологію дослідження. Дисертант розглядає праці як польських, так і українських дослідників і не оминає тих труднощів, які виникали при визнанні етнічного кордону різними вченими. При цьому він слушно зауважує, що вивчення українсько-польського пограниччя в українських суспільних науках часто не мали характеру міждисциплінарних досліджень. Об'єктивному дослідженню складної проблеми заважали також ідеологічні табу, що були притаманні літературі радянського часу.

Дисертант слушно відзначає, що під впливом політичних змін у суспільстві (часи перебудови, здобуття незалежності) формувалися нові методологічні підходи до розкриття міжетнічних процесів на пограниччі. З'явилося чимало праць, які більш об'єктивно висвітлювали політичні процеси, великий вплив мали нові можливості доступу до інформації, до архівів і видань, що друкувалися за кордоном.

Окремо і досить повно автор дисертації проаналізував доробок зарубіжної історіографії. Він звернув увагу на нові підходи польських етнологів, соціологів до вивчення функціонування стереотипів на пограниччі, питань пограниччя у широкому його розумінні, зокрема виявлення взаємодії таких понять як пограниччя – свідомість – ідентичність, матеріальна і духовна культура тощо. Чимало авторів торкалися у своїх працях різних аспектів етнографічних реалій в умовах українсько-польського пограниччя.

Пропонована дисертація Романа Чмелика «Сучасне українсько-польське пограниччя: державний кордон та ідентичність населення» є новим типом дослідження сучасної української етнології. Автор одним із перших робить спробу комплексно проаналізувати стан українсько-польських відносин у розрізі їх перцепції мешканцями пограничних територій,

досліджує історію формування ідентичності населення на сучасному українсько-польському пограниччі та вивчає сучасну ідентичність місцевого прикордонного населення.

Дослідження цього питання є особливо важливим у контексті прагнення України до підтримки добросусідських взаємин із Польщею та подальших перспектив вступу нашої держави до Європейського Союзу. А це неможливо без розуміння ідентичностей обох народів, взаємних стереотипів та поведінкових моделей. Тому дослідження є не лише теоретичним, а й може принести практичні результати для дослідників, які цікавляться історією та сучасністю українського польського пограниччя.

Основні положення дисертації опубліковані в 25 наукових працях, з них: 1 монографія, 6 розділів у колективних монографіях, 18 статей у фахових виданнях. Обсяг друкованих робіт та їх кількість відповідають вимогам МОН України щодо публікації основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Зміст автореферату є ідентичним до змісту дисертації і достатньо повно відображає основні положення дослідження.

Аналіз змісту дисертації.

Дисертація, як уже зазначалося, складається із п'яти розділів, які логічно висвітлюють пропоновану автором проблематику. Зокрема розкриває історію формування українського-польського пограниччя, політичних та соціальних потрясінь у XX столітті, пристосування сучасних етнічних кордонів до державних кордонів України та Польщі.

Автор вдало поєднує праці дослідників кінця XIX – початку XX ст. із сучасними працями присвяченими методологічним засадам вивчення пограничної ідентичності в цілому, та українсько-польському пограниччю зокрема. Важливим моментом є обґрунтування теоретичної бази дисертації на основі методологічних концепцій українських та зарубіжних учених, вдалого симбіозу сучасних підходів та класичних методик дослідження

пограниччя, критичного підходу до вивчення міжетнічних процесів на пограниччях новітньої доби.

До позитивних рис рецензованої роботи варто віднести і введення до наукового обігу нових архівних джерел та їх інтерпретацію. Знаходимо тут і новий погляд на реконструкцію соціально-демографічної ситуації на основі статистики. Автор дисертації також широко використовує свідчення очевидців, збірники опублікованих документів.

У дисертаційній роботі широко використовуються результати польових етнографічних досліджень автора здійснені у 2006–2013 роках на пограничних територіях по обидва боки українсько-польського кордону, які доповнюють теоретичні дослідження та формують «обличчя» українсько-польського пограниччя, ілюструють ідентичність мешканців цих регіонів.

Ключовими, на нашу думку, для розуміння специфіки українсько-польського пограниччя є другий та третій розділи пропонованого дослідження. Зокрема у другому розділі «Сучасний українсько-польський кордон в етнічній свідомості мешканців пограниччя» автор реконструює формування сучасного українсько-польського кордону, як результату воєнних і політичних процесів у Європі у 1939–1951 роках. Роман Чмелик аргументовано доводить, що одним з найважливіших чинників, які впливали на формування образу пограниччя, була національна ідентичність його населення, безпосередньо пов'язана з мовою, релігією, історичною пам'яттю й міжетнічними відносинами. Незважаючи на спільне перебування у соціалістичному таборі, існувала велика відмінність у способі реалізації державної політики і впливу комуністичної ідеології на формування світоглядних засад громадян в Україні та Польщі.

Дисертант розкриває досить незручні питання переселення українців зі своїх дідівських земель, а також поляків з теренів України згідно домовленостей урядів Радянського Союзу та польського. Внаслідок масових депортацій у прикордонних теренах Польщі практично не залишилося українського населення, і відповідно польського, з боку кордону Радянського

Союзу. Ці фактори спричинили зміщення сучасних етнічних меж українців і поляків та творили нові ідентичності, які формувалися здебільшого вже на підставі нових соціальних та політичних обставин. Власне тоді загострено формувалося почуття кривди, яке впливало на збереження або втрату ідентичності.

Окремий розділ дисертації «Етнічна ідентичність сучасного українсько-польського пограниччя» присвячений здебільшого аналізу динаміки міжетнічних відносин на сучасному пограниччі України та Польщі. Автор наголошує на трансформації «традиційної» дихотомії «свій/чужий» і появі нового про шарку – «інші свої» – ті хто приїхав у післявоєнний час, зокрема й українці з-за Збруча. Автор небезпідставно вважає, що після повоєнних переселень на переважно моноетнічних теренах України та Польщі відбулися зміни у трактуванні «свій-чужий». Оскільки «чужих» не стало, ними почали вважатися «свої-інші» – новопрприбулі мешканці теренів. Етнічний чинник перестав бути визначальним в категорії іншості/чужості. Інакше ставлення до переселенця навіть своєї національності зберігається кілька поколінь. І воно певною мірою більше насторожене, аніж симпатичне.

У четвертому розділі дисертації автор висвітлює сучасний стан українсько-польського пограниччя насамперед торкаючись декларованого Україною європейського шляху цивілізаційного розвитку. Базуючись на новітніх дослідженнях, простежує еволюцію українсько-польських взаємних стереотипів на пограниччю, що впливають і на взаємовідносинами між державами.

П'ятий розділ «Культурна спадщина пограниччя як чинник формування національної ідентичності» присвячений аналізу культурної спадщини по обидва боки кордону. Низка польських пам'яток, які були створені чи зібрані під час перебування Львова у складі Австро-Угорської імперії, перебувають зараз під охороною України і навпаки – українські під охороною Польщі. Це зумовлює необхідність активної співпраці у сфері

охорони об'єктів спільної культурної спадщини. Зокрема, аналізуючи колекції українських та польських музеїв, автор відзначає важливість збереження та популяризації спільної культурної спадщини, яка є важливим чинником формування ідентичності культурних, релігійних та національних спільнот.

Пропоноване дослідження є самодостатньою і цілісною роботою, здійснене на базі широкого кола джерел та літератури. Автор здійснив комплексне дослідження українсько-польського пограниччя, проаналізував складну історію взаємовідносин українців та поляків на цих землях, становлення їхньої ідентичностей.

Основні положення дисертації підсумовано у висновках, які можна вважати новими, достовірними й науково-виваженими. Вони засвідчують, що дисертантові Романові Чмелику вдалося систематизувати й узагальнити вже відомі у літературі факти, які торкаються поставленої проблематики, а також привнести у досліджувану проблему чимало нових фактів і їх інтерпретацію та збагатити науку новими теоретичними здобутками у царині дослідження культури пограниччя. Загалом, дослідження містить авторський самостійний підхід до вирішення важливих питань сучасного стану українсько-польських взаємин.

Позитивно оцінюючи дисертацію Романа Петровича Чмелика, варто звернути увагу на окремі прорахунки та висловити зауваги й побажання.

Зокрема, польовий етнографічний матеріал є достатньою мірою насичений інтерв'ю з інформаторами з українського боку кордону. Тим часом як інформаторів «польських» є значно менше. Крім того, важливо було б провести подібні польові дослідження не лише у сільській місцевості, а й у невеликих містечках по обидва боки кордону, мешканці яких можуть мати дещо іншу історичну пам'ять, що у свою чергу суттєво може впливати на їхню ідентичність та ставлення до сусіднього народу. Ідеться про такі важливі для українців та поляків міста як: Томашів, Радимно, Перемишль, Грубешів, Хирів, Доброміль, Яворів та ін.

У контексті вивчення сучасного стану ідентичності мешканців українського-польського пограниччя є використання соціологічних досліджень останніх років. На жаль, у дисертації представлена лише праця Йоанни Конечної яка була опублікована у 2005 році. Щоправда це може бути зумовлено відсутністю таких досліджень і пропонується дисертація може стати одним із поштовхів до дискусій у середовищі істориків, етнологів, соціологів та розпочати хвилю наукових, у тому числі соціологічних, досліджень пограниччя.

Важливим підґрунтям формування ідентичності є усвідомлення понять «свій/чужий». Через це усталюються ознаки за якими можна ідентифікувати «своїх». Разом з цим формуються стереотипи стосовно «чужих». Згадані стереотипи стають однією із основ формування етнічної ідентичності. На нашу думку, необхідно було приділити більшу увагу пограничним стереотипам, які виконували подвійну роль – формували українсько-польські взаємини з одного боку та формувалися через спілкування українців та поляків з іншого. В кінцевому результаті вони активно впливали на формування ідентичностей обох народів. До цього побажання можна додати необхідність підсилення порівняльного аспекту у світлі теорії свій/чужий.

У контексті співіснування двох корінних етносів на пограничній території автор згадує про «третю силу», народ, який не був корінним етносом ні в Україні, ні у Польщі, однак помітно впливав на соціальні процеси на цих теренах – євреїв. Представники цього народу були доволі контрастними як для українців, так і для поляків своєю зовнішністю, віросповіданням, веденням господарства, традиційною культурою тощо. Цей фактор також значною мірою вплинув на формування ідентичності місцевого населення. Однак автор залишив поза увагою іншу також доволі контрастну спільноту, представники якої активно впливали на соціально-економічні процеси у регіоні, та поступово частково асимілювалися з місцевими українцями чи поляками – німців. З початку XIX і аж до середини XX ст. ця етнічна спільнота доволі активно впливала на розвиток економіки регіону,

що не могло не відобразитися на соціальних та етнічних процесах. На нашу думку, слід було приділити дослідженню цього аспекту більше уваги. Висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації і можуть бути удосконалені у подальших дослідженнях.

Загальна оцінка дисертаційної роботи.

Дисертація Чмелика Романа Петровича «Сучасне українсько-польське пограниччя: державний кордон та ідентичність населення» є структурованою, цілісною, завершеною науковою роботою, а отримані в ній результати дозволяють краще зрозуміти низку соціальних та етнічних процесів на українсько-польському пограниччі як в історичній перспективі, так і на сучасному етапі. Дисертація має значну теоретичну та практичну цінність, її основні положення та оцінки можуть бути використані при написанні наукових статей та монографій, а також у навчальному процесі вишів України та Польщі. Позитивно оцінюючи дослідження вважаю, що дисертація Р.П. Чмелика «Сучасне українсько-польське пограниччя: державний кордон та ідентичність населення», подана на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, цілком відповідає вимогам пп. 9, 10, 12 постанови Кабінету Міністрів № 567 «Порядку про присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 24.07.2013 року № 567 (зі змінами), а її автор, Роман Петрович Чмелик, заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю – 07.00.05 – етнологія.

Офіційний опонент

Завідувач відділу архівних наукових

фондів рукописів та фонозаписів

Інституту мистецтвознавства, фольклористики

та етнології ім. М. Т. Рильського,

доктор історичних наук, професор,

заслужений діяч науки й техніки України

Борисенко

В.К. Борисенко

